

— 32. Karl Belrupt, Oesterreichische Molkereigenossenschaften. Dunaj 1875. — 33. J. Mesar, O zboljšanju planinskega gospodarstva. Novice 1875, str. 336. — 34. T. Hitz, Napredek sirarstva v Bohinju na Gorenskem. Novice 1876, str. 269. — 35. Povše, n.o.m., str. 88. — 36. J. Mesar, O zboljšanjih planinskega gospodarstva. Novice 1875, str. 303, 312, 320, 328 in 335. — 37. Poročilo o občnem zboru Kmetijske družbe. Novice 1878, str. 35. — 38. Naznanila kmetijske družbe za l. 1877, dodatek I., str. 14 do 22. — 39. Korist mlekarških zadrug, ki so vredne posnemanja. Novice 1884, str. 82 sl. — 40. Povše, n.o.m., str. 90. — 41. glej op. 3. — 42. Mlekarske zadeve.

Novice 1883, str. 224 in sl. — 43. Naše mlekarstvo. Novice 1883, str. 9. Kmetijska družba in njen glavni odbor. Novice 1883, str. 50 in 58. — 44. Naznanila kmetijske družbe za l. 1880, str. 24, ter za l. 1882, str. 36. — 45. Glej op. 31. — 46. Dopis iz Železnikov. Novice 1854, str. 184. Obravnave kranjskega deželne zbornice l. 1861, str. 61 sl. Gozdne in pašne razmere na Gorenskem. Novice 1877, str. 90 sl. in 98 sl. — 47. Tomaž Hitz, Razmere pašnikov v Bohinju. Novice 1878, str. 327 sl. in 336 sl. — 48. Glej op. 27. — 49. Povše, n.o.m., zv. I., str. 74, zv. 2., str. 51. — 50. Povše, n.o.m., zv. I., str. 85, zv. 2., str. 53.

KROJI SLOVENSKEGA SOKOLSTVA IN ORLOVSTVA MED LETI 1863 – 1941

SERGEJ VRIŠER

Razvoj sokolstva in orlovstva v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja pomeni pionirsko obdobje telovadbe na Slovenskem, obe organizaciji pa sta bili vse do zloma Jugoslavije v letu 1941 dejavni tudi v nacionalnem, kulturnem in političnem pomenu. Ta dejavnost je bila povezana z nastopanjem v javnem življenju, z učinkovitim videzom sokolov in orlov. Ves čas obstoja sta zato organizaciji skrbeli tudi za svojo uniformo – telovadne in slavnostne kroje. Pričujoči sestavek želi okvirno predstaviti menjave v razvoju teh oblačil, ki so skoraj osem desetletij spremljala usodo slovenskega življa.

Predno se pomudimo pri prvem slovenskem telovadnem društvu, moramo omeniti nemško telovadno organizacijo Turnverein, ustanovljeno leta 1862 v Ljubljani.¹ Turnerstvo je vzniknilo v Nemčiji iz idej Friedricha Ludwiga Jahna: razširjalo je društveno telovadbo in krepilo združitev Nemčije. Razvilo se je tudi v Avstriji, kjer so se posebej v nenemških delih monarhije telovadci uveljavljali kot hudi germanizatorji. Že v prvi polovici 19. stoletja so Jahnovi telovadci nosili preproste platnene obleke, enostavna, v bistvu civilna pa je bila tudi noša poznejših nemških turnerjev. Povabilo k pokrajinskemu srečanju v Gradcu leta 1886 omenja enotno oblačilo, ki naj ga sestavljajo siv suknjič, črne hlače in »nemški« klobuk. K temu naj nosijo še trak v barvah »frankfurtarice« in društveni znak s štirimi F/frisch-fromm-fröhlich-frei/. Opisano društveno obleko zasledimo tudi pri poznejših nastopih, npr. ob zletu na Ptuj leta 1906.²

Najznačilnejši del turnerske noše je bil širokokrajni »nemški« klobuk. Ohranil se je kot spomin iz marčne revolucije 1848, ko so v vrstah študentske legije nosili mehke klobuke »staronemške« oblike; bil je to znak protesta

proti modi cilindrov, ki naj bi simbolizirali reakcijo.³ Z razširjanjem idej o nemškem združenju so turnerji gojili tradicijo preproste noše in nekakšnega nemškega nacionalnega oblačila, kar je bilo tudi eno od načel iz marčnih dni 1848.

Leta 1863 so v Ljubljani potrdili pravila Južnega Sokola v Ljubljani,⁴ ki so ga ustanovili po češkem vzorcu. Društvo se je že od svojem nastopu odločilo za drugačen kraj od turnerjev. Sestavljali so ga sivkasto rjav suknjič, tako imenovana »surka« s stoječim ovratnikom in spletenimi sponkami namesto gumbov in gumbnic, povzeta po češki noši in pri nas priljubljena v ilirskem gibanju, nadalje hlače enake barve in rdeča srajca, kot so jo nosili pripadniki Giuseppa Garibaldija v bojih za združitev Italije. Slovenski sokoli so se pri obleki zgledovali pri Čehih (češki Sokol je začel leta 1862), le da niso nosili škornjev, prav tako tudi ne okroglih črnih čepic, marveč širokokrajne klobuke s sokolovim persom. Pri klobukih je bila torej nekakšna sorodnost z nemško nošo, sokolska pokrivala pa so imenovali »čikoš« in naj bi imela prav tako izvor v češki modi, kamor jih je zaneslo iz noše madžarskih pastirjev-čikošev.

Okoli teh klobukov je bilo med sokoli precej prerekanja, še prej pa so se ukvarjali z vprašanjem, kakšen naj bo slovenski sokolski znak. Prvič so s sokolskim monogramom nastopili na Silvestrovo leta 1863. Nasploh so se pri Južnem Sokolu zvesto držali navodil iz Prage: kraj naj bi bil češki, pri pokrivalu pa so nekateri glasovali za že omenjeni »čikoš«, drugi za navaden moderni klobuk, tretji za nekakšno »slovjansko« pokrivalo, najbrž klobuk, kot so ga nosili pri nas na kmetih. Leta 1864 so zapisali, da so »lep vzgled telovadne vzajemnosti nemški telovadci, vsi enotno

oblečeni, telovadec iz Frankobroda, kakor oni iz Krautheima ali Berolina«, klobuk Južnega Sokola pa da je »otročji, nenaroden, nepraktičen in Bog ve kaj še vse«. ⁵ In res so klobuke kmalu zamenjali za črne češke čepice, a ne za dolgo. Leta 1881 so se ponovno odločili za klobuke in ostali pri njih do začetka devetdesetih let, ko so jih dokončno izpodrinile čepice s peresi.

Sokolski kraj je sprva motil tudi oblast. V arhivih Južnega Sokola piše, da je bil cesarsko kraljevi namestnik nekaj časa proti »rdeči košulji«, ki jo je odobril šele, ko se je prepričal, da je dovoljena tudi na Češkem. Istega leta že poročajo o sto sokolih »v lični svoji obleki«. V septembru 1865 so se dali fotografirati in »je težavno delo Pogorelec izvrstno izpeljal. 72 Sokolcev stojijo na sliki v lep spominek na pretečene nepozabljene čase«. Tistih dob tudi ni bilo posnetka brez društvenega prapora. Na praporu sta bila kranjski orel in »jugoslovanski« grb, tj. ilirski polmesec z zvezdo. Prapor so naročili v Pragi, oblast pa ga je zaradi grba prepovedala. Polmesec in zvezdo so morali prešiti in namesto grba našiti črko S. ⁶

Še nekaj podrobnosti o prvih sokolskih krajih. Rdeče srjace so oblačili vrh belih, od katerih je bilo videti ovratnike in manšete, voditelji so imeli srjace okrašene z vezeno, na rokavih surk pa proge, ki so označevale njihov položaj. Iz društvenih poročil razberemo, da so sokoli občasno nastopali tudi v civilnih oblekah in z društvenimi klobuki, leta 1870 so poleti rabili tudi slamnike, ⁷ v Kranju pa so istega leta ob nekem nastopu presenetili javnost z modrimi srjaci in s širokokrajnimi kmečkimi klobuki, okrašenimi z rdeče belimi čopi. Tudi telovadni kroji sprva niso bili enotni. Še leta 1882 sporočajo iz Prage, naj slovenski sokoli ne prihajajo na praški zlet v izletniških oblekah, visokih škornjih in širokih hlačah, za nastopanje da so določene bele, rdeče obrobene majice in enotne platnene hlače. ⁸

Z leti so se oblačilni predpisi poostriili, posebej ko je v devetdesetih letih postal osrednja osebnost slovenske sokolske telovadbe dr. Viktor Murnik. Njegova zasluga je bila poleg drugega, da so vpeljali tudi žensko telovadbo in organizirali moški in ženski naraščaj. Člani Sokola so poslej nastopali v modrih triko hlačah in belih majicah, članice v mornariških bluzah, širokih krilih in črnih nogavicah. Pomembno je bilo, da so članice pred začetkom prve svetovne vojne že nastopale brez steznikov in se zgledovale pri Rusinjah, ki so na zletu v Pragi predstavile nov telovadni kraj s hlačkami in brez kril, kar se je zdelo v primerjavi z našimi, premalo pestrimi, »samostanskimi« kroji moderno in »zelo okusno«. ⁹

Z ustanovitvijo Slovanske sokolske zveze leta 1905 so pravila o enotnem kroju veljala za vsa društva. O teh so članstvo obveščala sokolska glasila, predvsem Slovenski Sokol, pri-

ložnost za vnovična preverjanja krojev pa so bili društveni nastopi in sokolski zleti. Eden takih je bil leta 1904 v Ljubljani, ko je v sprevodu po mestu korakalo kar 500 slovenskih, več kot 200 hrvaških in 1000 čeških sokolov v krajih. ¹⁰

Nacionalna nasprotja med turnerji in sokoli so pogosto vodila k prepirom in pretepom. Tako so leta 1869 ljubljanski turnerji napadli udeležence vižmarskega tabora. Sicer pa v tistih prelomnih časih ni bilo narodne prireditve, zborovanja, besede, plesa in drugih javnih nastopov, kjer se sokoli ne bi pokazali v svojih krajih. Leta 1881 so se npr. udeležili pogreba Josipa Jurčiča, 1884 pogreba Jovana Vesela Koseskega, leta 1883 so prisotvovali vzidanju temeljnega kamna za Rudolfinum, tj. stavbo sedanjega Narodnega muzeja v Ljubljani itd. Južni Sokol je kratko po ustanovitvi opravljal v Ljubljani gasilsko službo in sokoli so radi razglašali, da so bili pravzaprav prvi slovenski organizirani gasilci. Zanimiva je tudi druga akcija: leta 1866 je bil Sokol skupaj s Turnvereinom vključen v kompanijo črne vojske, ki naj bi vzdrževala notranji red v času avstrijsko pruske vojne. ¹¹

V letih 1905/06 je bilo na Slovenskem ustanovljeno novo, katoliško telovadno gibanje z imenom Orel. Nova organizacija je bila v gimnastičnem pogledu sorodna sokolski, sicer pa je zasledovala širše, kulturno vzgojne in seveda protiliberalne cilje. Tudi organizacijska oblika orlovstva je bila drugačna od sokolske. Pač pa so se podobno kot sokoli tudi orli povezovali s Čehi in Slovaki in se srečevali na javnih nastopih. Leta 1912 so z veliko uniformirano formacijo nastopili na Dunaju, leto zatem pa na vseorlovskem zletu v Ljubljani.

Orlovski kraj ni napravil take razvojne poti kot sokolski, ki se je razvijal od šestdesetih let 19. stoletja. Orli so se pri izbiri uniforme naslonili na sokolske izkušnje iz začetka 20. stoletja. Razlike med enim in drugim krajem so bile pravzaprav neznatne: orlovske čepice so imele namesto črnega rdeče teme, sicer pa sta bili oblika kape in kokarda s peresom enaki kot pri sokolih, le monogram je bil seveda drugačen. Drugačni od sokolskih so bili pasovi, pri telovadnih krajih so k modrim hlačam in belim majicam mosili namesto modro belih rdeče bele pasove. Naraščaj je imel na čepicah bele žimnate čope, čepice s peresi pa so nosile tudi orlice. Dopustno je bilo čepice nositi tudi k civilni obleki, celo k duhovniškemu talarju. Drugačne od sokolskih so bile tudi označbe odsekovnih voditeljev, namreč s trakovi-lentami, ki so jih nosili prek desne rame. Značilno je, da se je za obleko po sokolskem vzorcu zavzemal celo dr. Janez Ev. Krek, nasprotoval je samo svobodnjaškim idejam, ki da vdirajo med sokolstvo. ¹²

V resnici so vidnejše razlike med sokolsko in orlovsko uniformo nastopale šele po prvi

svetovni vojni, skupne rdeče srajce in surke pa so ostale vse do prepovedi orlovstva z nastopom diktature leta 1929.

Tudi spomin na rojstvo prve Jugoslavije v jeseni leta 1918 je povezan z nastopi sokolov in orlv. Na fotografijah z manifestacij slovenskih izseljeniških organizacij za samostojno Jugoslavijo v Clevelandu so v ospredju narodne noše in rdeče sokolske srajce. S sokolskimi in orlovskimi kapami s peresi pa srečujemo pripadnike Koroške legije tudi med slovenskimi vojaki v bojih na Koroškem 1918/19.

Idejno sta si bila liberalno naravnano sokolstvo in klerikalno orlovstvo precej vsaksebi. Nasprotja so se z leti še stopnjevala in toliko bolj sta si obe strani prizadevali, da razlike tako ali drugače poudarita tudi v svojih krojih.

Leta 1919 je bila v Novem Sadu ustanovljena Sokolska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za njen sedež so izbrali Ljubljano, prvi starosta pa je bil dr. Ivan Oražem. Slovenski vplivi so se kazali tudi pri pravilih zveze, konkretno pri določitvah za sokolsko oblačilo. Ko omenjajo suknjič surko, so pripisali, da naj ostane v rabi dosedanja »slovenska« surka z 12 sponkami. Tudi pri čepicah naj bi »slovensko čapko« predelali v šajkačo, obšito s črnim robom, poševno za kokardo zataknjeno pero pa naj bi ostalo. Slovenskemu zgledu naj sledi tudi telovadni kraj z modro belim pasom. Sicer pa so določili tudi označbe za staroste, članke zveze, načelnike, prednjake itd: starosta in vodja zveze naj bi nosila prek desne rame in prsi tribarvnicu oziroma svetlo modro lentu, ostali pa splete vrvic v različnih barvah na desni rami surke. Dogovorili so se tudi za enotne napisne trakove na prsih. Leta 1920 so izbrali enotne telovadne kroje za deco, naraščaj in članice. Dečki in mladinci so nastopali v rdečih srajcah in sivih platnenih hlačah, mladinci tudi v dolgih suknjenih hlačah, pokrivala za dečke so bile »črnogorske« čepice, za naraščajnike pa kape kot za člane, a brez peresa. Tudi deklice so nosile platnene in rdeče obrobljene obleke, naraščajnice in članice bele nabrane srajce, rdeče pasove, plisirana temno modra krila in črne nogavice. Ženski telovadni kroji so rabili tudi za slovesnosti, vendar naj bi jih članice nosile samo pri nastopih in v sprevodih. Zanimivo je, da so za naraščaj poleti namesto šajkače določili širokokrajni skavtski klobuk, poleg rdečih še sive srajce z rdečo kravato, nadalje po vojaško ukrojene plašče, za sokoliče v obmorskih krajih pa mornariške obleke in čepice.¹³ Leta 1921 je starešinstvo sokolske zveze še določilo, da naj bo kokarda s sokolovim peresom odslej na kapi v sredini nad čelom, pero pa mora biti pritrjeno navpično.¹⁴

Ob vseh teh določilih so nekateri razmišljali o radikalnejših reformah sokolskega kroja. Tako je Oton Iveković v Sokolskem glasniku

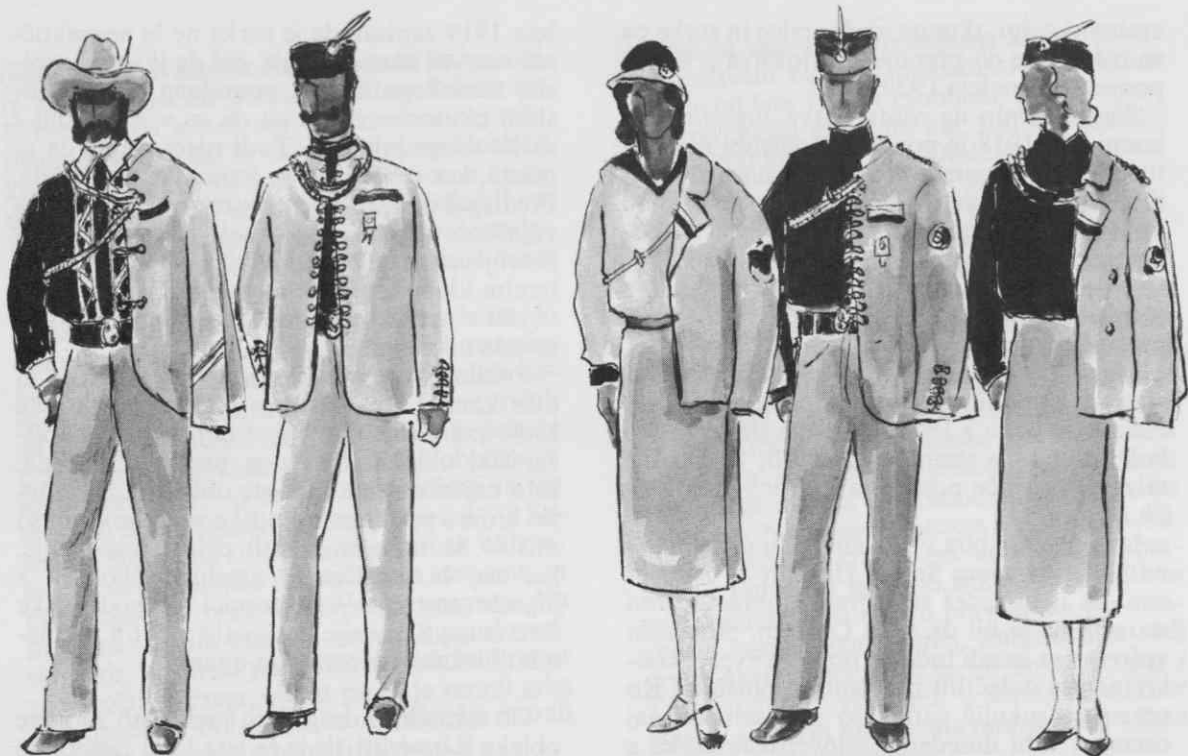
leta 1919 zapisal, da je surka ne le nepraktična, marveč nam tudi tuja, češ da je »monogolsko tatarskega izvora, pomešana z bizantinskim okusom«, hlače pa da so v neskladju s surko »zapadnjaške«. Tudi rdeči srajci, da ni mesto, ker da je izšla iz francoske revolucije. Predlagal in narisal je osnutek novega kroja z vojaškom suknjičem, jahalnimi hlačami, škornji na vezalke in širokim, ob strani zavzanim klobukom, kot so ga pred vojno nosili vojaki v nemških kolonijah.¹⁵ Njegov predlog seveda ni bil sprejet.

Predlogov za menjavo kroja pa s tem še ni bilo konec. Leta 1927 je odsek za sokolske kroje pri zvezi poročal o neprimerni naraščajniški obleki. Ta da je premalo ugledna, zato naj bi dekleta in fante oblekli v živahnije kroje s prizvokom ljudske noše; pri tem so mislili na nošo iz južnih delov Jugoslavije, kar naj bi izpričevalo zraslost sokolstva z jugoslovanstvom.¹⁶ V resnici so podeželske čete zunaj Slovenije nastopale v belih platnenih oblekah, s telovniki in opanki.

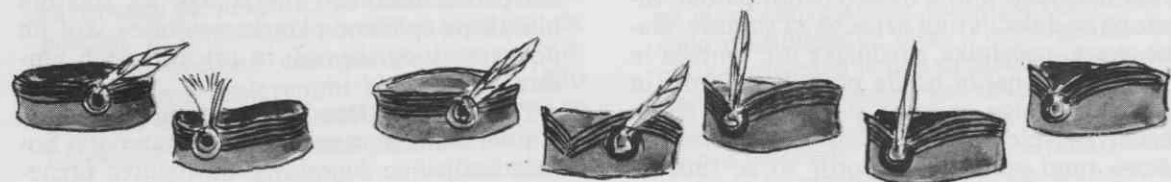
Ob takšnih in drugačnih različicah za nove obleke je omeniti, da je že leta 1921 izstopil iz jugoslovanske zveze del hrvaškega članstva, ker ni soglašal z unitaristično politiko zveze.¹⁷ Nastal je Hrvaški Sokol, v katerem so nosili svoj tip kap s hrvaškim grbom in namesto peresa sokolovo prerjano, na jahalnih hlačah pa spletene okraske »sujtaše«, kot jih poznamo v ogrski noši in pri huzarskih uniformah.

Z diktaturo v letu 1929 je stopilo sokolstvo v novo obdobje: z zakonom o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije so namreč prenehale delovati vse telovadne organizacije v državi, pod novim imenom pa se je razvijala naprej samo dotedanja Jugoslovanska sokolska zveza. V duhu poddržavljene sokolske organizacije je najbrž razumeti določila o šajkačah s pokončnim peresom. Leta 1930 so v sokolskih glasilih opozarjali, da imajo kape odslej rdeče teme, in da so stare šajkače s črnim temenom prepovedane. Šajkače nosi odslej tudi naraščaj, vendar brez peresa in samo z značko letečega sokola. Sicer pa je naraščajniški kraj sestavljen iz rdeče srajce, sivih platnenih kratkih hlač in črnih dokolenk.¹⁸

Leta 1932 so določili svečane kroje za članice. To je bil »sokolsko« siv komplet s suknjičem in krilom ter svetlo rumenkasto bluzo iz surove svile z rdečim ovratnikom in manšetami. Novost je bil mehek rdeč klobuk s sivimi krajci in kokardo, nadalje rdeč znak sokola na levem rokavu. Dve leti pozneje so predruščali ženski telovadni kraj: odslej so članice nastopale v belih bluzah, tudi krila so nekoliko spremenile, bila so krajša, nabrana, h kroju pa so sodile kratke bele nogavice.¹⁹ Precej sprememb v zvezi s kroji je prineslo leto 1938 in priprave na vsesokolski zlet v

Član Južnega Sokola okoli 1864/65, član Sokola pred 1914, sokolica v slavnostnem kroju iz l. 1932, sokol v kroju okoli 1938/41, sokolica v slavnostnem kroju 1938/41

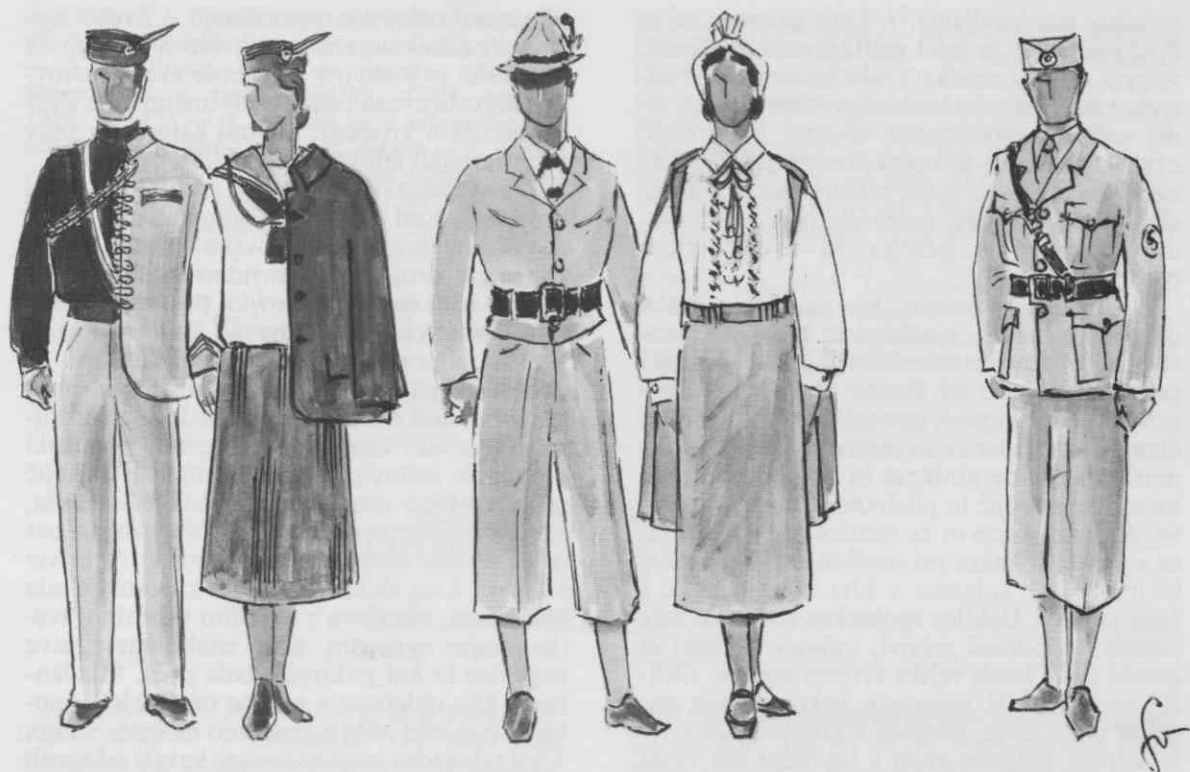

Orlovska članska čepica do 1929, orlovska naraščajniška čepica do 1929, sokolska članska čepica 1919/21, sokolska članska čepica 1921/30, sokolska članska čepica 1930/41, sokolska naraščajniška čepica 1930/41.

Pragi. Najprej so spremenili označbe strokovnih vodstev v zvezi, župah in društvih, kar je pomenilo, da so funkcije označevali s spletnimi naramnicami in gumbi na levi rami surke. Nadalje so po komaj šestih letih, odkar so članice oblekli v svečane komplete, ženski slavnostni kroj vnovič predružačili. Sedaj so bili ličnejši od prejšnjih, sorodnejši krojem moškega članstva. Tudi novi kroj je bil v bistvu ženski kostum, suknjiču so rekli surka, čeravno ni imel značilnosti moških surk. Bluza je bila svilena, rdeča, čepica temno rjava z rdečim temenom in s kokardo in peresom ob strani. Na levem rokavu so netelovadke nosile znak rdečega sokola v modrem ovalu, za telovadke pa je bil določen okrogli znak z belim sokolom in monogramom. Ta znak so sprva uporabljali na sokolskih smučarskih oblekah, sčasoma pa ga je osvojilo vse članstvo in ga nosilo na svečanih in telovadnih krojih.²⁰

In ko spet omenjamo telovadne kroje, velja povedati, da so pred praškim zletom oblekli v nove telovadne drese ženski in moški naraščaj: dekleta so odslej nastopala v belih majicah in svetlo modrih krilcih oziroma hlačkah, fantje v majicah in rdečih hlačkah. Za hladne dni naj bi naraščajnice nosile temno modre pelerine in baretke. V načrtu je bila tudi nova naraščajniška uniforma, tj. zelenkasto siva garnitura s suknjičem, kratkimi hlačami, šajkačo in pasom z naramnikom. Ta uniforma je napovedovala odločilen prelom s sokolsko tradicijo, poizkusno pa so jo nosili samo posamezniki.

Smotrnejše sokolske kroje pa sta slednjič narekovali tudi vse večja vojna napetost in skrb za obrambo države. V letih 1939 in 1940 zasledimo v sokolskih glasilih podatke in posnetke o novih članskih in naraščajniških uniformah. Ukrojene so bile po vzorcu jugoslo-

Član Orla do 1929, orlica v slavnostnem kroju ok. 1926, član Zveze fantovskih odsekov 1937/41, članica Dekliških krožkov 1937/41, član Sokola v delovnem (vojaškem) kroju 1939/41.

vanskih vojaških planinskih enot: barva obleke je bila sivkasto zelena, sestavljali pa so jo odprt suknjič, srajca s kravato, hlače pumparice, sive nogavice in nizka, oficirska šajkača s sokolsko kokardo. Tudi za moško deco so določili podobne kroje, le hlače so bile kratke.

Stare tradicionalne surke in rdeče srajce naj bi odslej oblačili samo za slovesnosti. Nova uniforma pa je bila šele na pohodu, društva so pozivala člane, naj si jih nabavljajo v kar največjem številu, zaradi zaostrenih razmer pa to ni šlo tako gladko in leta 1940 so npr. v celjski sokolski župi naštel le deset novih krojev.

S to reformo se je končalo zadnje poglavje v razvoju sokolske uniforme. Od romantične noše 19. stoletja, ki ni imela nič skupnega z vojaško monduro, tudi sokolska strumnost je imela telovadni, športni in ne vojaški značaj, je pripeljala pot do polvojaškega kroja, kakršnih je bila v tistih dneh polna vsa Evropa. Stari člani so menili, da je stari kraj vendar lepši in ima tradicijo. Odgovor mladih pa se je glasil: »Vojska spada v vojaško obleko in sokolstvo hoče in mora biti danes vojska.«²¹

S sivimi pumparicami so se sokoli na koncu približali tudi noši »slovenskih fantov«, naslednikov nekdanjih orlov.

Tudi slovensko orlovstvo je po letu 1918 nadaljevalo svoje delovanje v krajih, ki so jih nosili že pred prvo svetovno vojno. Razglas poverjenišva za notranje zadeve v Ljubljani

iz leta 1920 opisuje kroje za člane, tj. surko in dolge hlače, nadalje rdečo srajco in čepico s peresom, »na vrhu rdečo, okrog črno«. Fantom so dovoljene kratke modre hlače, rdeče srajce in čepice s čopom bele žime. Orlice pa nosijo navadne obleke in članske čepice s peresi.²²

Leta 1922 je bila ustanovljena Jugoslovanska orlovska zveza; ta je povezovala slovensko in hrvaško orlovstvo, imela je tudi slovensko orliško podzvezo, svoj sedež pa v Ljubljani. Kakor v sokolstvu, so si tudi pri orlih prizadevali za urejenostjo uniform in nanjo prek glasil opozarjali članstvo. Tako beremo leta 1923 v Orlovskem odborniku, da naj člani k uniformam ne nosijo rjavih čevljev in neustreznih jahalnih hlač. Posebej naj pazijo, da pero na čepici ne bi »štrlelo naravnost navzgor kot kakšnemu madžarskemu magnatu«, čepice naj bi nosili bolj naprej kot nazaj, tudi ne na uho in na vrat, k srajci sodijo bel ovratnik in manšete itd.²³ Že prej, leta 1921 so v Orliškem Vodniku opisali »odznake« starešin: predsedniku Jugoslovanske orlovske zveze je pripadal tribarvni slovenski trak okoli levega rokava in naramnica na levi rami surke, načelnika naj bi označevala dvojna bela naramnica, okrožnega predsednika nekoliko ožja tribarvnica na rokavu in naramnica itd. V glasilih so opazarjali še na disciplino pri sprevedih in procesijah, na slovensko poveljevanje in

vojaško pozdravljanje.²⁴ Leto pozneje so v Poslovniku, ki je izšel pri Orlovski knjižnici, vnovič opisali moške kroje in označbe vodstva, zveze, okrožij in društev. Označbe so sedaj nekoliko spremenili: zvezni, podzvezni, okrožni, srenjski in odsekovni predsedniki so nosili prek desne rame tribarvnice z zlatimi ali srebrnimi napisi, načelniki pa bele ali modre prepaske s pentljo in z orlovskim monogramom.²⁵

Za razliko od Sokola, kjer je veljala enaka pozornost razvoju moškega in ženskega članstva, so bile orlice združene v posebni orliški podzvezi, ločene od članov in je le občasno prihajalo do skupnih nastopov. Ženski kroj za članice in mladenke so sestavljali bela bluza z mornariškim ovratnikom in manšetami, temno moder suknjič in plisirano krilo enake barve, črne nogavice in za članice orlovska čepica s peresom kakor pri moških. Mlendenke naj bi imele lase spletene v kite in prevezane s črno pentljo. Deklice »gojenke« so nosile bele obleke z modrimi robovi, trakovi, okraski in gumbi ter v laseh velike svilene pentlje. Orliški kroji so bili preprosti, kakor je bila nasploh vloga orlic, zbranih v krožke, tudi v telovadnem pogledu manj v ospredju kot vloga sokolic.

V teku let so tudi slovenski orli razmišljali o posodabljanju krojev. Kakor pri sokolih so bile vzpodbuda v tej smeri priprave na bližnje zlete ali pa izkušnje, nabrane prav na teh srečanjih. Po sklepih Jugoslovanske orlovske zveze iz leta 1928 naj bi bil mladčevski kroj odslej nekoliko drugačen od prejšnjega. Nosili naj bi bele srajce z odprtimi ovratniki in belimi kravatami, nadalje rdeče pasove, kratke ali dolge žametaste hlače, nastopali pa naj bi brez čepic. V zvezi z osnutkom za novi orliški kroj je bilo zapisano, da ga je zasnoval »priznan slovenski umetnik«: obsegal naj bi blužo iz surove svile, ki se nosi s črnim pasom k dose-danju modrem krilu, pokrivalo, v mislih so imeli pečo, pa da je povzeto po slovenski ljudski noši in ima zato izvorno obliko. Predlagali so tudi spremembo članskega kroja: surke naj bi dobile mehke, verjetno položene ovratnike, srajce bi nosili s kravatami ali odprte, pero na čepici pa pokončno. Zdi se, da so spremembe narekovali češki zgledi, več naštetih novosti zasledimo namreč pri krajih čeških orlov. Predsedstvo zveze je slednjič predloge zavrnilo, češ da je stari kroj »umetniško dognan« in ga zato ne kaže spreminjati. Posebej se je izreklo proti navpično postavljenim peresom, kar da je znak nasprotne organizacije, po kateri pa se nikakor nočejo vzorovati.²⁶

Z ustanovitvijo Sokola kraljevine Jugoslavije sta bili orlovska in orliška zveza ukinjeni, živa pa je seveda ostala želja, da bi Orel ponovno vzletel. Politične razmere v državi so se slednjič tolikanj spremenile, da so bila leta 1937 z odločbo banske uprave odobrena pra-

vila nove orlovske organizacije – Zveze fantovskih odsekov, enotna za vso Slovenijo. Že leta 1935 je v okviru Prosvetne zveze ponovno zaživela zveza orlic, sedaj imenovana Zveza dekliških krožkov, znotraj katerih so prav tako nastajali telovadni odseki.²⁷

Z novima zvezama so se rodili tudi novi kroji. Slovo od tradicije je bilo očitno in mnogi so žalovali za staro orlovsko opravo, čeravno se po drugi strani z novo uniformo zavestno niso hoteli ponovno približati sokolom. Nove kroje so zasnovali strokovni oblikovalci, v prvi vrsti arhitekt Marjan Šorli, za dekliškega pa najdemo nadrobnosti, npr. obliko peče, med osnutki arhitekta Jožeta Plečnika. Fantovski kroj je imel v celoti planinski poudarek: sestavljala sta ga kratek siv suknjič in pumparice enake barve, nadalje svetlejša, rdeče obrobljena srajca, širok rdeč usnjen pas in planinski klobuk z rdečo vrvico in krivci ruševca. Kroj članic Dekliških krožkov je bila bela bluza, okrašena z narodno vezenino, svetlo modro ogrinjalo, krilo enake barve, sive nogavice in kot pokrivalo bela peča. Mlendenke so bile oblečene v enotne bele obleke, pokrivalo je bila peča z vezenino na čelni strani. Tudi telovadni kroji so se razlikovali od starih orlovskih in sokolskih: drugačen je bil kroj majic, v rabi so bile dolge bele triko hlače, nadalje mladčevske modre in rjave telovadne hlačke itd.

Pokazalo se je, da imajo novi kroji tudi svoje pomanjkljivosti; primerni so bili za poletje, neprikladni v hladnem in deževnem vremenu, preglavice so povzročali krivci, ki so se v dežju zravnali itd. Vendar je bilo za nove kroje precej navdušenja: poudarjali so, kako pomemben je zunanji videz članstva, saj so se pri tem zavedali učinkovito uniformirane nasprotne strani – sokolstva.

V prvih krajih so »slovenski fantje« nastopili leta 1937 še kot člani ljubljanskega športnega društva Planina, odseki fantov pa so se razmeroma naglo razširjali in na fantovskem zletu v Mariboru 1939 je enotno uniformirano članstvo že korakalo v urejenih ešalonih in s konjenico in fanfarami na čelu. Presenečala je vojaška nota nove organizacije, kar je bilo pač umerjeno po času pred drugo vojno, ki je tudi v telovadna društva vnašal militaristično vzdušje.

S koncem stare Jugoslavije se je končalo kratko obdobje pomlajene orlovske organizacije. Fantovske kroje so nato uporabljali še v službi italijanske okupatorske MVAC, nekaj v partizanih, večji del teh oblek pa so ljudje ponosili za vsakdanjo rabo, tako da je vprašljivo, če se je katera ohranila do naših dni.

OPOMBE

1. Pravila za Laibacher Turnverein so bila potrjena leta 1862, v letu 1863 pa pravila Južnega Sokola. Arhiv Južnega Sokola v Ljubljani.

ni. DAS — 2. Fest-Zeitung zum XII. Gauturnfest des Südösterreichischen Turnegaues, Pettau 1906 — 3. S. Vrišer, Uniforme narodne garde na Slovenskem v letih 1848/49, ČZN n.v. 5, 1969, str. 453 — 4. Podatki so iz arhiva Južnega Sokola v Ljubljani, DAS — 5. ibidem — 6. ibidem — 7. D. stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 114 — 8. Arhiv Južnega Sokola, o.c. — 9. Sokolski Glasnik, 1914, str. 134 — 10. D. Stepišnik, o.c., str. 108 — 11. Arhiv Južnega Sokola, o.c. — 12. D. Stepišnik, o.c., str. 130 — 13. Sokolski Glasnik, III, 1919, str. 301 in VI/4, 1920, str. 12 — 14. Sokol-

ski Glasnik, III/1, 1921, str. 54 — 15. Sokolski Glasnik, I, 1919, str. 500 — 16. Sokolski Glasnik, IX, 1927, str. 48/52 — 17. D. Stepišnik, o.c., str. 62 — 18. Vestnik sokolske župe Celje, I/2, 1930, str. 45 — 19. Soko, III/1-3, 1932, str. 49/50 — 20. Soko, IX/6, 1938, str. 246/250 — 21. Naš delovni krog, Vestnik sokolske župe Celje, IX/10, 1939, str. 201/202 — 22. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 1920, str. — 23. Orlovski odbornik, III/7, 1923, str. 58/59 — 24. Vodnik, Orlovska knjižnica, Ljubljana 1921 — 25. Poslovnik, Orlovska knjižnica, Ljubljana 1922, zv. 4, str. 33 — 26. Orlovski odbornik, VIII/6, str. 1 — 27. Kres, 8, 1937, str. 145/146

KATALOG OKRAJNE UČITELJSKE BUKVARNICE V ČRNOMLJU

ANJA DULAR

3. marca 1870 je imelo svoj prvi zbor Učiteljsko društvo v Črnomlju.¹ Še pred tem datumom pa so oblikovali pravila za njegovo delovanje, ki jih je cesarsko kraljeva vlada potrdila 12. februarja istega leta. Namen društva je bil, da se člani izobražujejo in da se tako izboljšujejo ljudske šole. Poleg belokranjskih učiteljev so bili vanj včlanjeni kot ustanovni in podporni člani tudi posamezniki, ki niso delovali na prosvetnem področju, a praviloma so bili bolj izobraženi.² Svoje smotre pa je lahko društvo uresničevalo le s pripomočki, ki jih navaja v drugi točki pravil. Mednje sodi vsekakor tudi knjižnica. Ta je imela svojo usodo, kajti leta 1875 je bil izdan ukaz, da morajo biti ustanovljene okrajne oziroma krajevne šolske bukvarnice. Tako je črnomaljsko Učiteljsko društvo sklenilo, da prepusti svojo knjižnico v ta namen.

Predsednik novoustanovljene okrajne učiteljske bukvarnice je postal vodja štiri razredne ljudske šole Anton Jeršinovic. Po rodu je bil Dolenjec, rojen leta 1845 v Prečni pri Novem mestu. A pot ga je že kot sedemnajstletnega učitelja zanesla v Črnomelj, kjer je deloval vse do upokojitve leta 1903 in tam je leta 1911 tudi umrl. Svojo službeno pot je začel kot učitelj, 1871. je bil imenovan za nadučitelja, 1876. je postal okrajni šolski nazornik za črnomeljski okraj, leta 1895 pa se je njegovo nadzorniško področje razširilo na novomeški, kočevski in črnomeljski okraj. Zelo se je zavzemal za napredek šolstva, najdemo ga med ustanovitelji učiteljskega društva v Črnomlju.³ Naj na tem mestu še enkrat opozorim, da je bilo društvo osnovano leta 1870 in ne šele 1875., kot je citirano v literaturi.

Jeršinovic se je na podlagi sklepa društva lotil zanimivega podviga. Uredil je knjige, iz-

ločil zastarele, nerabne in nepopolne ter sestavil seznam. Da pa bi bil fond poznan prav vsem učiteljem, so popis dali natisniti in ga mednje razdelili. Tako imamo danes pred seboj zanimiv dokument, ki nam priča, kako široko je moralo biti nekdanje znanje ljudskošolskih učiteljev. Naj še poudarim, da je to najstarejši tiskani katalog kake učiteljske knjižnice na Slovenskem.

Seznam obsega dva ločena dela, in sicer knjige in muzikalije. Vpisanih je 350 knjig in 118 muzikalij. Knjige lahko delimo po jeziku – 200 je nemških, 145 slovenskih in 5 hrvaških. Zanimiv je tudi vsebinski prerež. Sicer težko vsako delo opredelimo, a približno tretjina je učbenikov, tretjina podučnih del in priročnikov in tretjina leposlovnih.

Učbeniki niso vezani le na ljudskošolsko stopnjo, ampak so tu tudi gimnazijski priročniki in knjige za meščanske šole. Razen za nemščino, slovenščino in matematiko so imeli še priročnike za naravoslovne predmete, zgodovino, zemljepis, veronauk, lepopisje pa tudi za telovadbo, ki si je šele v tem času utirala pot v šole. Učitelji so lahko uporabljali tudi nekatera teoretična dela s področja šolske pedagogike in psihologije – naj citiram le dve: K. Bartkel, Schulpädagogik in O. Dressler, Die Grundlehren der Psychologie und Logik.

Splošni priročniki so bili namenjeni predvsem prosvetljevanju ljudstva, saj je učitelj kot izobraženec moral delovati tudi na tem področju. Tako je moral znati svetovati na področju zdravstva (npr. Domači zdravnik, kratek navod se zdravje vterditi in življenje podaljšati; J.P. Horn: Lehrbuch der Geburtshilfe), živinoreje (npr. Die rationelle Aufzucht der Kälber; Das kranke Pferd; J. Wolstajn: Bukve od kug in bolezni, govede, ovac